

Burgerschapsvorming op weg naar volwassenheid

Burgerschapsvorming op weg naar volwassenheid

Leo Pauw

uitgeverij

SWP

Burgerschapsvorming op weg naar volwassenheid

Leo Pauw

ISBN 978 90 8850 878 3

NUR 840

© 2018 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, *Stbl.* 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, *Stbl.* 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich te wenden tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost).

Inhoud

Inleiding	7
Stagnatie	9
De Vreedzame School	11
Conditie voor succesvol onderwijs	13
Specifieke condities voor burgerschapsonderwijs	14
<i>Onderwijs in waarden</i>	14
<i>Beïnvloeden van gedrag en houding</i>	17
<i>Bouwstenen voor een didactiek van burgerschapsonderwijs</i>	19
<i>Een methode voor burgerschapsonderwijs?</i>	21
Analyse	23
Hoe helder zijn de doelen?	23
<i>Spagaat: vrijheid van onderwijs versus kwaliteitsbewaking</i>	24
<i>Is er consensus over de democratie als kompas?</i>	26
<i>Verbindend normatief kader</i>	27
<i>Autonomie van scholen</i>	28
<i>Het tij lijkt te keren</i>	30
<i>Kennis en kunde van de leraar</i>	31
Operationalisatie van doelen in een curriculum	33
<i>Wat wil de minister?</i>	33
<i>En dan: het hoe?</i>	35
<i>Op weg naar een curriculum</i>	37
De school als oefenplaats voor democratie	39
<i>Democratische scholen</i>	40
<i>Spanningsveld tussen begrenzen en autonomie</i>	41
<i>Hoge eisen aan de leraar</i>	42

Een school als een expliciete morele omgeving	44
<i>Focus op cognitieve opbrengsten</i>	44
<i>Het verborgen curriculum</i>	45
School, ouders en buurt: een opvoedgemeenschap	47
<i>Samenwerking in de wijk niet meer</i>	
<i>vanzelfsprekend</i>	47
<i>Samenwerking tussen school en ouders</i>	48
Toetsing en evaluatie	50
<i>Burgerschap 'meten'?</i>	51
Aanbevelingen	53
Komt het goed?	53
Wat moet er gebeuren?	55
<i>Opleiding en nascholing van leraren</i>	56
<i>Een andere vorm van toezicht</i>	57
<i>Samenwerking wetenschap en praktijk</i>	57
<i>Ontwikkelen van programma's</i>	58
<i>Glashelder pedagogisch kader voor burgerschap</i>	
<i>in elke school</i>	59
<i>Tot besluit: hoop en perspectief</i>	60
Literatuur	61
Noten	66

Inleiding

Rumeysa is inmiddels 23 jaar en moeder van een dochter van drie. Toen ze zes jaar was, verhuisde haar gezin naar de wijk Overvecht in Utrecht, waar Rumeysa naar de openbare basisschool Overvecht ging. Die school was de eerste school in Nederland die werkte met het programma De Vreedzame School, en dus kreeg zij vanaf dat moment wekelijks een les, bijvoorbeeld over hoe je op een vreedzame manier conflicten op kunt lossen met elkaar, zonder tussenkomst van de leraar. Ze leerde ook dat het fijn is als iedereen 'een steentje bijdraagt', bijvoorbeeld via gemeenschapstaken. Ze leerde wat 'consensus' betekende, en ze deed mee aan groepsvergaderingen waar de leerlingen een stem hadden, mee mochten denken én op een democratische wijze samen besluiten namen. In groep 6 deed ze mee aan een uitwisseling met een 'vriendschapsschool', de school in Tuindorp met alleen maar witte kinderen. Rumeysa zat in de loop der jaren ook in verschillende commissies, zoals de pleincommissie en de lokaalcommissie, en toen ze in groep 7 zat solliciteerde ze naar de taak van mediator. Twee jaar lang had ze een dag in de week 'dienst' als mediator en in groep 8 kreeg ze, na overleg met haar ouders, ook een extra opleiding tot 'wijkmediator': zo kon ze ook in de buurt helpen om conflicten op te lossen. In groep 8 leerde ze wat een democratie is, hoe die in ons land is ingericht, en filosofeerde ze met de klas over de vrijheid van meningsuiting en van godsdienst.

Tijdens haar jaren op de basisschool kwam ze ook veel in de speeltuin en het buurthuis. Ook daar was het gewoon als de

leidster vroeg of er iemand kon helpen een conflict tussen twee kinderen op te lossen, en mocht ze meedenken over de regels en afspraken tijdens de activiteiten. Toen ze naar het VO ging, kwam ze op het Trajectum College, ook in Overvecht, een school die de principes van De Vreedzame School doorzet in hun schoolklimaat. Ze werd daar vertrouwensleerling/mediator en gebruikte samen met de jongerenwerker ook buiten school haar vaardigheden op dit terrein. Op het ROC Midden-Nederland waar ze de opleiding tot onderwijsassistent volgde, werd ze opnieuw prettig geconfronteerd met wat inmiddels 'Vreedzaam' was gaan heten. Ook daar gaf de school een vervolg aan de burgerschapsvorming van de leerlingen door studenten te betrekken bij beslissingen en bij het vreedzaam oplossen van conflicten. Ik sprak de vader van Rumeysa onlangs, die aanwezig was bij een wijkbijeenkomst over mediatie. Vol trots vertelde hij over zijn dochter, en hoe hij zag dat zij ook bij de opvoeding van haar eigen kind op een 'democratische' manier te werk ging. "Dat zit nu gewoon in haar", zei hij. Rumeysa zoekt inmiddels een basisschool voor haar dochter; een 'vreedzame' school.

Scholen zijn sinds 2006 wettelijk verplicht om een bijdrage te leveren aan de persoonlijke, sociale en maatschappelijke vorming van hun leerlingen, kortweg samengevat met de term 'burgerschapsvorming'. Ondanks die wettelijke verplichting zijn de berichten rondom burgerschapsvorming in het onderwijs nu al meer dan tien jaar onverminderd zorgelijk. Inspectie en Onderwijsraad luiden de noodklok: geen duidelijke doelen, geen samenhangend aanbod, geen resultaten. Tegelijkertijd zijn er ook positieve ervaringen, zoals die opgedaan met het programma De Vreedzame School, getuige

het hierboven beschreven ‘voorbeeld’. Rumeysa bestaat niet echt. Ze is ‘samengesteld’ uit verschillende kinderen die sinds de start van het programma in 1999 hun schoolloopbaan hebben doorgebracht op een school die werkt met het burgerschapsprogramma De Vreedzame School. In Utrecht werkt zo’n 80% van de basisscholen met dit programma, en werken enkele VO-scholen en een ROC op hun eigen wijze aan een vervolg. Daarnaast is in alle wijken De Vreedzame Wijk ingevoerd, een aanpak waarmee samen met alle pedagogische partners in de wijk de op school verworven burgerschapscompetenties in andere contexten worden versterkt. Utrecht noemt zich een ‘vreedzame’ stad.

Wat maakt het zo lastig om voortgang te boeken met burger-schapsonderwijs in Nederland? En wat kunnen we leren van die positieve ervaringen? In voorliggend essay gaan we op zoek naar antwoord op die vragen én formuleren we een aantal aanbevelingen voor de toekomst.

Stagnatie

De Inspectie van het Onderwijs deed in 2016 onderzoek naar de stand van zaken ten aanzien van het burgerschaps-onderwijs op Nederlandse scholen.¹ De Inspectie observeerde de praktijk op 67 scholen (PO, VO, SO en MBO), sprak met leerlingen, leraren en directeuren, en er werd op ruim 200 scholen een vragenlijstonderzoek onder schoolleiders en leraren uitgevoerd. Centrale vraag was: in hoeverre geven scholen invulling aan bevordering van burgerschap? De milde conclusie was dat vrijwel alle scholen voldoen aan de wettelijke opdracht. ‘Scholen vinden burgerschapsonderwijs over het algemeen belangrijk en geven daar invulling aan’, aldus de Inspectie. Hoewel voorzichtig geformuleerd, is wat volgt een stuk minder positief. Geen doorlopende lijn

tussen vakken, tussen leerjaren en tussen speciaal op burgerschap gerichte, losse projecten. Geen verbinding met het schoolklimaat. Bovendien veelal geen doelen geformuleerd en geen inzicht in de opbrengsten. Internationaal onderzoek naar burgerschapsvorming onder leerlingen in het VO bevestigt het sombere beeld. Nederland scoort in vergelijking met landen die wat cultuur en sociaaleconomische achtergrond betreft op ons lijken, ronduit slecht.²

De Inspectie zag in haar onderzoek ook positieve voorbeelden van doelgerichte en samenhangende uitwerkingen van burgerschapsonderwijs. Aan de hand daarvan schetst zij ook een beeld van wat er moet gebeuren door aan te geven wat *leraren* kunnen doen (o.a. uitwerken wat de school met burgerschap bedoelt en dat vertalen naar wat leerlingen zouden moeten vinden, kunnen en weten; daar samen een aanpak bij kiezen; zorgen dat de activiteiten in de verschillende leerjaren en vakken op elkaar aansluiten), wat *schoolleiders en bestuurders* kunnen doen (o.a. laten zien dat het belangrijk is; sturen op een planmatige uitwerking in lessen, activiteiten en klimaat; zorgen dat voldoende tijd en middelen beschikbaar zijn, en dat leraren vaardig zijn), wat *onderwijsontwikkelaars en onderzoekers* kunnen doen (o.a. zorgen voor kennis en ondersteuning; ontwikkelen van werkwijzen, lesmethoden en didactieken voor burgerschapsonderwijs) en wat de *overheid* kan doen (o.a. duidelijk maken wat de samenleving van scholen verwacht, door helder geformuleerde doelen; zorgen voor de faciliteiten om de ontwikkeling van methoden en meetinstrumenten te versnellen).

Een van de positieve voorbeelden die de Inspectie in de praktijk is tegengekomen is het programma De Vreedzame School. Op basis van onze ervaringen van de afgelopen